

Martti T. Kuikka

VIISI KANSANOPETUSJÄRJESTELMÄÄ SUOMESSA 1880-LUVULTA 1920-LUVULLE

Tiivistelmä

Suomen kansanopetuksen historiassa ajanjakso 1880-luvulta 1920-luvulle on hyvin mielenkiintoinen. Jännitteisenä poliittisena aikana kehitettiin itse asiassa viitta tietä kansanopetuksen saralla, jotta lapset saisivat tarpeelliset perustiedot ja -taidot eli nykyisellä kielellä alkuopetuksen. Nämä viisi tietä kuvastavat samalla suomalaisten aktiivista toimintaa koulunkäynnin laajentamiseksi ja suomalaisen kulttuurin kehittämiseksi. Sen piilopoliittisena funktiona oli vahvistaa suomalaisuutta vastakohtana yhtenäistymiseen pyrkineille venäläisille toimenpiteille.

Kunnallinen tie- kansakoulu

Tunnetuin ja tutkituin tie kansanopetuksessa on kansakoulu, joka alkoi vuoden 1866 lain perusteella. ¹ Kansakoulun kehitys oli aluksi hidasta. Koulutusasenteet olivat osin epäluuloiset, osin ihmettelevät. Nälkävuodet kansakoululain syntyäikoihin loivat varjon taloudelliselle kehitykselle ja ihmisten mieliin. Maa-talouselvaltainen Suomi eli pitkälti perinteittensä varassa, mutta sekä muutokset sekä sisältäpäin että ulkopäin olivat alkaneet.

Ulkopäin tulleiden virtausten ansiosta konservatismi ja byrokraatia olivat saaneet rinnalleen liberalismiksi kutsutun aatesuunnan. Sen opit otettiin yleisesti myönteisinä vastaan. Odotettiin, että sen vaikutuksesta saataisiin enemmän itsenäisyyttä, vapautta suunnitteluun ja käytännöllisiä tuloksia. Odotettiin, että se laukaisi pitkään patoutuneita koulutuksen kehittämissuunnitelmia. Osin näin myös tapahtui. Näistä yhtenä esimerkkinä on kansakoulu. Liberalismi vaikutti suomalaiseen aatteelliseen ilmastoon 1850-luvulta lähtien. Se sai pian rinnalleen kristillisten aatteiden ja ulkomailta myös ei-kristillisten aatteiden kirjon. Darwinismi loi uutta problematiikkaa elämäkatsomuksen ja suomalaisen yhteiskunnan uskonnollisen rakenteen pohdintaan, kuten Mikko Juva on osoittanut.²

Idästä tulleet vaikutteet liittyivät Venäjän silloiseen kehitykseen. Panslavismi antoi muistutuksen suomalaisille autonomian rajoista ja yhtenäisestä keisarikunnasta, jota yhdistää sama uskonto, sama kieli ja sama keisari.³

Muutokset tulivat myös sisältäpäih. Kielikysymys jakoi suomalaisia toisin kuin elinkeinorakenne. Suomenkieliset vaativat tasa-arvoa koulutuksen saralla ja saivat ensimmäiset oppikoulunsa 1850-luvulla, mutta varsinainen laajeneminen tapahtui vasta 1880-luvulla. Naisasialiike puuttui samaan asiaan ja vaati samoja koulutusoikeuksia tytöille kuin pojilla jo oli. Suomalaiset istuivat sääty-yhteiskuntana valtiopäivillä, mutta uusi jako oli tulossa. Kielikysymys jakoi myös säätyjä. Konservatiivit ja radikaalit erottuivat kummassakin kieliryhmässä. Alkava teollistuminen ja kaupungistuminen vaikutti jonkin verran sisäiseen muuttoliikkeeseen. Pian muodostui työväenliike, joka etsi paikkaansa aatteellisesti ja poliittisesti suomalaisessa yhteis-

lunnassa. Luterilainen kirkko haki lainsäädännössä uutta työnjakoa, mikä ilmeni vuoden 1869 kirkkolaissa. Koululaitos irtaantuu kirkkolainsäädännöstä ja muodostuu omaksi hallintoyksikökseen. Muodostetaan koulutoimen ylihallitus. Kun samaan aikaan kunnallislainsäädäntö saa periaateratkaisunsa, voidaan todeta, että muutokset vuoden 1856 jälkeen olivat huomattavat.⁴

Edellä oleva lyhyt katsaus osoittaa, että kansakoulu syntyi muuttuvan suomalaisen yhteiskunnan keskelle. Kansakoulu haki linjaansa ja vähitellen oli sen löytämässä. Se oli koulu sekä suomen- että ruotsinkielisille. Opetuskielenä oli oppilaan äidinkieli. Hallinnollisesti se kytkettiin uuteen kunnallishallintoon eli paikallishallinnon kehittämiseen. Maaseudulla kunta ja lopulta jokaisen kansakoulun johtokunta saivat päättää pedagogisista että taloudellisista asioista. Sillä oli myös poliittista valtaa, opettajien valinta oli tästä yksi esimerkki. Paikallishallinnon kehittäminen lienee ollut eräs vastaus poliittiselle Skandinavismille. Se oli "porkkana", johon suomalaiset mieluusti tarttuivat.

Kansakoulujen ylitarkastaja Uno Cygnaeus pyrki kehittämään kansakoulusta koko kansan koulun eikä tukenut muita kansanopetuspyrkimyksiä.⁵ Se näkyi mm. luterilaisen kirkon kiertokoulujen kohdalla. Kehitys ei jatkunut Cygnaeuksen viitoittamalla linjalla, vaan luterilainen kirkko kehitti 1880-luvulta omaa opetusjärjestelmäänsä voimakkaasti, kuten myöhemmin todetaan.

Kansakoulu sai omat opettajankoulutuksensa eri puolilla maata sijoitetuissa seminaareissa. Seminaarit täyttivät hyvin asetetut koulutustehtävät. Opiskelijat valmistuivat neljässä vuodessa. Valmiit opettajat osallistuivat kiertokoulunopettajien koulutukseen sekä seminaarien yhteydessä että erillisissä laitoksissa.

Kansakoulun kehitys vuosina 1880-1900 oli varsin voimakas. Oppilasmäärä nousi 111 765:sta 176 547:ään, eli yli 55 %. Määrän kasvuun vaikutti suomalaisen kulttuurin kehitys ja suomalaisten pyrkimys vahvistaa omaa kansallisuuttaan. Samanlainen kehitys näkyy myös oppikoulun kehityksessä. Vuoden 1898 piirijakoasetus lopetti vapaaehtoisuuden tien ja velvoitti kunnat perustamaan uusia kansakouluja oppilastarpeen mukaan. Piirijakoasetus jäikin seuraaviksi vuosikymmeneksi ainoaksi velvoittavaksi säädökseksi kansanopetuksen järjestämisessä, sillä eduskunnan voimakkaista pyrkimyksistä huolimatta keisari ei hyväksynyt oppivelvollisuuslakia missään muodossa. Kansakoulujen oppilasmäärä nousi lukuvuonna 1920-21 263 665:een. Määrällinen kasvu lukuvuoteen 1900-01 verrattuna oli yli 49 %.

Cygnæuksen aloittama aatteellinen linja säilyi kansakouluissa 1920-luvulle saakka. Koulun ilmapiiriä leimasi kristillissiveellinen henki. Kasvatustyötä johti opettaja, joka koki tehtävänsä kutsumustyönä. Seminaariaikanaan opettaja oli perehtynyt suomalaiseen kulttuuriin ja pyrki omassa työssään toteuttamaan sitä monipuolisesti sekä koulussa että koulutyön ulkopuolella.⁷ Näin ensimmäinen koulu ei ollut vain luku- ja kirjoitustaidon oppimista, vaan perehtymistä äidinkieleen, suomalaiseen kulttuuriin ja suomalaisuuteen.

Luterilaisen kirkon koulut

Luterilaisen kirkon opetustraditio lähtee liikkeelle uskonpuhdistuksen ajoista. Opetus tähtäsi lukutaidon ja luterilaisen uskon perusasioiden tuntemiseen. Tultaessa 1870-luvulle opetustraditio oli monimuotoinen. Sen perustana oli kotiopetus. Vanhempien ja myöhemmin kummien

tenkin 1880-luvulta lähtien osa papistosta halusi monipuolistaa opetusta. Uskonnonopetuksen ohella ehdotettiin opetettavaksi kotiseutuoppia, maantietoa, piirustusta, käsitöitä, voimistelua ja havainto-oppia. Yleisesti vanhemmat ostivat uskontokirjat lapsilleen. Katekismus sai 1890-luvulla rinnalleen kristinopin, jonka kirkolliskokous oli hyväksynyt 1893. Niiden ohella alettiin 1880-luvulla lähtien lukea myös raamatunhistoriaa, jota raamatullisen liikkeen edustajat pitivät tärkeänä.¹⁰

Kirkon opetus muuttui ratkaisevasti 1880-luvulla. Luterilainen kirkko oli seurannut kansakoulun kehitystä ja havainnut siinä epäkristillisiä piirteitä. Erityisenä huolenaiheena oli uskonnonopetus. Seminaarien uskonnonopetuksessa oli havaittu epäkristillisiä piirteitä. Oli pelättävissä, että samat piirteet leviäisivät laajemmalti kansanopetukseen. Siksi kirkko halusi turvata sekä kansanopetuksen että varsinkin uskonnonopetuksen omalle linjalleen ja alkoi tukea erityisesti kiertokoulujen ja sen opettajien työtä. Samaan aikaan oli näkyvissä poliittisia merkkejä, jotka viittasivat entistä tiukempaan valvontaan. Liberalistisen suunnan rinnalla panslavistinen virtaus oli voimistunut ja kiinnittänyt huomiota Suomen erityisasemaan. Eräs panslavismin tunnuslauseista oli yksi keisari, yksi kieli, yksi uskonto. Sekin saattoi vaikuttaa luterilaisen kirkon ratkaisuihin, haluun vahvistaa omaa asemaansa.¹¹

Kiertokoulu oli kirkollinen koulu. Sen hallinto ja ylläpito olivat paikallisseurakunnan vastuulla. Käytännössä kirkkoneuvosto tai erikseen valittu koulun tai koulujen johtokunta huolehti koulusta. Kirkkoneuvosto valvoi sen

tehtävänä oli vastata opetuksesta. Opetuksen tuloksia valvottiin jokavuotisilla kinkereillä. Kirkonkirjoihin tallennettiin tiedot oppimäärän alueesta. Kinkereiden rinnalle tuli 1800-luvulla pyhäkoulu. Kolmas opetuksen muoto olivat pientenlastenkoulut ja kiertokoulut. Edelliset olivat pysyviä kouluja, niillä saattoi olla oma kouluhuone. Kiertokoulu toteutettiin nimensä mukaisesti kiertävien opettajien toimesta eri kylissä. Kirkollinen alkuopetus eri muodoissaan tähtäsi rippikouluun, josta muodostui tärkein koulumuoto. Sen suorittaminen antoi oikeuden käydä ehtoollisella, kummina toimimiseen ja myöhemmin avioliiton solmimiseen. Näin se antoi mahdollisuuden seurakunnan täysivaltaiseen jäsenyyteen.⁸

Kiertokoulut toimivat paikallisten tarpeiden mukaisesti. 1870-luvulla papit alkoivat laatia koulusääntöjä näitä kouluja varten ja vetosivat kirkkolain 45 pykälään. Se velvoitti seurakunnan pitämään kouluja niille, jotka eivät saaneet muuten riittävää opetusta. Ne muodostuivat merkittäviksi asiakirjoiksi, kun vuoden 1914 jälkeen ne olivat yhtenä ehtona valtionavun saamiselle. Kiertokoulun ensisijainen päämäärä oli tukea kotiopetusta ja valmistaa oppilaita rippikouluun. Kolmantena päämääränä oli 1800-luvun lopulta alkaen valmistaa kansakouluun.⁹

Perinteisesti kiertokoulu tähtäsi lukutaidon ja katekismuksen opetukseen. Se säilyi samanlaisena monin paikoin, sillä usein opettajat olivat maallikoita, joiden taidot eivät riittäneet tätä laajempaan opetukseen. Kui-

toimintaa. Se valitsi opettajat ja antoi koulua koskevia ohjeita. Kuten kansakoulukin, kiertokouluissa päätösvalta oli paikallisella tasolla. Kiertokoulujen tarkastusoikeus oli ylempillä kirkollisilla viranomaisilla. Se merkitsi, että luterilainen kirkko valvoi autonomian ajan loppuvaiheilla omaa opetustyötään lähes yksinoikeudella. Se oli eräs lainsäädännön tuoma etu, jota kirkko käytti hyväkseen.

Kiertokoulujen talous kehittyi eri tavoin. Vielä 1880-luvulla sekä kunta että seurakunta osallistuivat koulumeinoin, esimerkiksi opettajien palkkaukseen. Vanhemmat saattoivat maksaa suoraan opettajalle tai antaa rahaa seurakunnan erityiseen kiertokoulukassaan, josta maksut suoritettiin. Tällainen yhteistyö päättyi 1800-luvun lopulla. Taloudellinen vastuu jäi yksin paikallisseurakunnalle. Syynä oli vuoden 1898 piirijakoasetus, joka velvoitti kuntia perustamaan entistä enemmän kansakouluja. Se merkitsi aluksi supistusta kiertokoulujen kehitykseen. Vastuu kansanopetuksesta oli siirtymässä kunnalle, innostus kiertokoulujen perustamiseen laimeni. Vuoden 1914 jälkeen seurakunnat saivat anoa valtioapua kiertokouluille, se vaikutti myönteisesti, mutta periaatteellinen ratkaisu oli jo näkyvässä. Vuoden 1914 päätös oli koulupoliittisesti merkittävä, sillä eduskunnan hankkeet yleisestä oppivelvollisuuslaista olivat kilpistyneet keisarin vastustukseen. Kuitenkin kirkko sai varoja oman kouluuotonsa kehittämiseen.

Monilla alueilla kiertokoulu oli vielä 1800-luvun lopulla ainoa, vaikka kansakoululaitos kasvoi koko ajan. Kuten taulukko 1 osoittaa, kiertokoulujen määrällinen kehitys oli nopeaa vuosisadan taitteessa ja ylitti kansakoulun vastavat luvut. Tosin nämä luvut eivät ole täysin vertailukelpoiset, sillä osa kiertokoulun käyneistä jatkoi kansakouluun. Varsinaista kilpailua kiertokoulun ja kansakoulun välillä ei käytännössä näytä juuri olleen. Kun uusia kansakoulujen perustettiin ja saatiin koulutetut opettajat, kiertokoulut lopettivat toimintansa. Kun kansakoulu levisi nopeimmin asutuskeskuksiin ja asutustaaajamiin, kiertokoulu täydensi kouluverkostoa toimimalla haja-asutusalueilla reuna-alueiden ja pienten kylien kouluna.

Kiertokoulua varten alettiin kouluttaa opettajia 1880-luvulta lähtien. Koulutus oli vuoden mittainen. Kouluhallitus valvoi tätä toimintaa. Aluksi ne olivat erillisiä seminaareja, myöhemmin niitä perustettiin varsinaisten kansakouluseminaarien yhteyteen. Siellä sekä seminaarin opettajat että kansakoulunopettajat toimivat kouluttajina. Osa opiskelijoista siirtyi myöhemmin itse seminaareihin. Koulutuksen laajuutta kuvaa se, että tämän vuosisadan alpuolella toimii kahdeksan kiertokoulunopettajia valmistavaa koulutuslaitosta.

Taulukko: Oppilaiden määrä kansakouluissa ja kirkon lastenkouluissa 1880-1921

	kansakoulut	kirkon lastenkoulut
1880-81	28 702	49 218
1900-01	111 765	197 815
1910-11	181 112	194 590
1920-21	269 189	170 557

Ortodoksisen kirkon alkuopetus

Ortodoksisen kirkon seurakunnat olivat 1800-luvun lopulla pääosin Laatokan Karjalassa. Luterilaisen kirkon tavoin ortodoksinen kirkko pyrki hoitamaan alkeisopetuksen. Suomessa tämän opetuksen kehittämiseen liittyi myös koulutuspoliittinen kysymys, koska yhtenä opetuskielen vaihtoehtona oli venäjänkieli. 1870-luvulla siihen kytkeytyi suunnitelmat venäjänkielisen seminaarin perustamisesta Sortavalaan, mutta suunnitelma ei toteutunut.¹⁵

Melinin tutkimuksen mukaan ortodoksiset alueet olivat jääneet jälkeen opetuksen kehittämisessä. Se johtui osin puutteellisista opettajavoimista. Tätä kehitystyötä pyrittiin tukemaan 1880-luvulla. Mielenkiintoinen käänne tapahtui v. 1887, kun kansakoulujen ylitarkastaja Uno Cygnaeus suositti koulujen perustamista ortodoksisille seuduille valtion kustannuksella ja kansakouluntarkastajien valvonnassa. Cygnaeus oli aikaisemmin suhtautunut nuivasti luterilaisen kirkon kiertokoulujen kehittämiseen, mutta toisen kirkon kohdalla hänen kantansa oli muuttunut. Samana vuonna annettiin asetus alkuopetuksen järjestämisestä. Periaatteessa se oli edelleen kotien vastuulla. Jos kodit eivät tätä tehtävää hoitaneet, paikallisten seurakuntien tuli perustaa alkukouluja opetuksen järjestämiseksi. Samassa yhteydessä opettajien palkkausta parannettiin huomattavasti. Samaa linjaa tuettiin vuonna 1898 uudella määräyksellä, jolla korotettiin opettajien palkkoja.¹⁶

Alkukoulujen opetuskielenä oli yleisesti suomenkieli vuoteen 1898 saakka, mikä johtui pääosin Suomen ensimmäisen piispan A.V. Antonin suunnitelmasta. Venäjänkielinen opetus alkoi yleistyä vuoden 1898 jälkeen arkkipiispa Nikolain toimesta, jota myöhemmin kenraalikuvernööri Bobrikov tuki. Keisari antoi v.1904 laillisen

tuen tälle suunnitelmalle, jota Suomessa pidettiin venäläistämishohjelmana. Opetuskieli ei ollut kuitenkaan yksiselitteinen asia, kuten Melin toteaa. Varsinainen opetuskieli määräytyi kullakin koulualueella asukkaiden äidinkielen mukaan, mutta suomalaisen väestön karjalanmurre tulkittiin usein venäjänkieleksi. Ortodoksisista opetusta tuettiin myös virkamiestasolla, kun perustettiin tätä varten erityinen tarkastajan virka. Hänen tuli olla ortodoksisen kirkon jäsen. Hänen tehtäviinsä kuului ortodokisten koulujen tarkastaminen.¹⁷

Huolimatta edellä mainituista toimenpiteistä ortodoksiset alkoukoulut eivät menestyneet odotetulla tavalla. Määrällinen kehitys näkyy alla olevasta taulukosta.¹⁸

Taulukko: Ortodoksiset alkoukoulut 1906-1914.

	suomenkieliset		venäjänkieliset	
	kiertävät	kiinteät	N	
1906	32	7	39	3
1911	34	7	41	3
1914	32	14	46	1

Taulukko osoittaa, että suomenkielisten koulujen määrä kasvoi koko ajan. Kiinteiden koulujen määrä osoittaa opetuksen vakiintumista, vaikka määrä onkin huomattavasti pienempi kuin kiertävien koulujen. Vaikka odotukset eivät toteutuneet, Melin viittaa siihen, miten nämä koulut saivat taloudellista tukea huomattavasti enemmän kuin muut väestöryhmät. Vain Lapin katekeettakoulutus oli tuettu samanveroisesti.

Alkuopetus oli järjestetty eri tavoin. Se ilmenee koulutoimen ylihallituksen antamasta selvityksestä senaatille v. 1914. Seuraavan sivun taulukosta näkyy eri muodot. Varsinainen valvonta ei koskenut yksityisiä kouluja, joilla ei ollut ilmoitusvelvoitetta. Taulukko kertoo samalla kansanopetuksen silloisesta

kehitysvaiheesta. Kun oppivelvollisuuslaki ei saanut keisarin hyväksymistä, pyrittiin alkuopetus hoitamaan eri muodoin.¹⁹

Taulukko: Erilaiset ortodoksiset alkukoulut

Nimi	Ylläpitäjä	valvonta
alkukoulu	yksityiset	-
alempi kansakoulu	kunta	seurakunnan papisto
pientenlastenkoulu	kunta	kansakoulun tavoin

Eräaseen kehittämispyrkimykseen on syytä kiinnittää huomiota. Alkuopetuskomitea julkaisi mietintönsä v.1906. Sen pohjalta laadittiin ehdotus ortodoksisia alkukouluja varten, mutta sen toteuttamisesta ei ole tietoa.

Valmistavat koulut - tie oppikouluun

Ensimmäinen opintie saattoi johtaa suoraan oppikouluun. Vuoden 1872 koulujärjestyksen mukaan oli mahdollista perustaa ns. valmistavia kouluja. Kiuasmaan mukaan niistä saatettiin käyttää nimitystä "herrasväen koulut". Nimitys voi johtua siitä, että varakkaat vanhemmat panivat lapsensa näihin kouluihin eivätkä "rahvaan kouluun" eli kansakouluun. Nimitys aattaa juontaa siitäkin, kun aluksi ruotsinkielisiä kouluja syntyi nopeammin. 1870-luvulla neljä valmistavaa koulua aloitti toimintansa, mutta varsinainen laajeneminen tapahtui 1880- ja 1890-luvuilla. Osin näiden koulujen kehitys liittyi kansa- ja oppikoulun suhteeseen. Kansakoulusta oli kaupungeissa tulossa taloudellisesti heikossa asemassa olevan väestön koulu. Säätyerot ja taloudelliset erot olivat 1800-luvun lopussa selvästi näkyvissä. Valmistavia kouluja perustettiin lähinnä kaupunkkeihin. Seuraavalla sivulla olevassa taulukossa näkyy näiden koulujen määrällinen kehitys.

Taulukko: Valmistavat koulut 1890-1921

Luku- vuonna. Année scolaire.	Suomenkielisiä. — Finnoises.										Ruotsinkielisiä. — Suédoises.										
	Opettajia. Personnel enseignant.					Oppilaita. — Élèves.					Opettajia. Personnel enseignant.					Oppilaita. — Élèves.					
	Kouluja. — Ecoles.	Miehiä. — Hommes.	Naisia. — Femmes.	Yhteensä. — Total.	Yhteensä. — Total.	Sukupuolen mukaan. Selon le sexe.	Äidinkielen mukaan. Selon la langue maternelle.	Suomenkielisiä. Finnoises.			Yhteensä. — Total.	Kouluja. — Ecoles.	Miehiä. — Hommes.	Naisia. — Femmes.	Yhteensä. — Total.	Yhteensä. — Total.	Sukupuolen mukaan. Selon le sexe.	Äidinkielen mukaan. Selon la langue maternelle.	Ruotsinkielisiä. Suédoises.		
								Kuopio. Gorpon.	Yläne. Garpon.	Tuusula. Kilts.									Kuopio. Garpon.	Kuopio. Garpon.	Kuopio. Garpon.
1890-91	7	4	30	34	228	134	259	106	4	362	11	5	45	50	272	268	9	517	14	540	
1895-96	14	5	57	62	433	382	633	168	14	815	10	8	60	63	389	409	50	724	24	798	
1910-11	23	7	74	81	602	583	1 047	118	20	1 185	21	8	86	89	546	696	94	1 117	31	1 242	
1914-15	18	1	56	57	419	411	744	82	4	830	18	—	75	75	538	544	39	1 014	29	1 082	
1915-16	18	2	60	62	467	457	845	93	6	944	19	2	70	78	539	564	46	1 035	22	1 103	
1916-17	17	1	53	54	511	517	938	85	5	1 028	18	2	73	75	535	535	58	981	29	1 069	
1917-18	17	2	57	59	648	574	1 137	81	4	1 222	19	1	76	77	597	604	57	1 109	44	1 201	
1918-19	16	2	51	53	780	714	1 396	91	7	1 494	18	2	77	79	635	672	74	1 192	41	1 307	
1919-20	15	1	54	55	808	811	1 530	72	12	1 614	23	—	101	102	787	867	99	1 530	35	1 664	
1920-21	16	—	54	54	936	870	1 727	72	7	1 806	22	—	93	93	798	870	79	1 547	42	1 668	

Yllä oleva taulukko on lähdekriittisesti ongelmallinen.

Kaikki nämä koulut ovat yksityisiä. Taulukko sisältää tiedot niistä kouluista, jotka ovat vapaaehtoisesti lähettäneet niitä. Eräitä johtopäätöksiä voidaan kuitenkin tehdä. Koulujen määrä kasvoi tultaessa 1910-luvun taitteeseen sekä suomen- että ruotsinkielisissä osissa.

1900- taitteessa toimi Helsingissä seitsemän ruotsinkielistä ja kolme suomenkielistä koulua. Molemmilla kieliryhmillä oli omat koulunsa myös Turussa, Tampereella, Viipurissa, Kuopiossa, Oulussa, Vaasassa ja Kotkassa. Pelkästään ruotsinkielisiä kouluja oli Loviisassa, Hangossa, Salossa ja Pietarsaareissa. Ne sijoittuvat pääosin ruotsinkieliselle alueelle. Suomenkielinen valmistava koulu toimi ainoana 13:ssa kaupungissa, kuten Porvoossa, Haminassa, Mikkelissä, Savonlinnassa, Joensuussa, Jyväskylässä, Porissa, Raumalla ja Hämeenlinnassa.

Suomenkielisten koulujen määrä väheni 1910-luvulla 22:sta

Ruotsinkielisten koulujen määrä väheni muutamalla 1910-luvun alussa, mutta kohosi jälleen itsenäisyyden ensimmäisinä vuosina. Myöskin oppilasmäärät nousivat melkoisesti 1910-20 välisenä aikana yli 38.5 %. Mitä nämä luvut kertovat?

Luvut osoittavat, että valmistavien koulujen suosio jatkui. Suomenkieliset olivat perustaneet lukuisan määrän uusia oppikouluja ja luottivat samanaikaisesti kansakouluihin, sillä valmistavien koulujen määrä väheni. Sen sijaan ruotsinkielisellä alueella sekä koulujen että oppilaiden määrän kasvu ilmentää aikaisemman oppikoulutradition selvää jatkumista.

Yksityisopetus - kotiopetus

Viides tie oli yksityisopetus tai kotiopetus. Sitä on vaikea tavoittaa historian valossa, koska siitä kertovia tilastoja on hyvin vähän. Varakkailta perheiltä oli mahdollista palkata kotiopettaja huolehtimaan lasten opetuksesta. Tämä oli yleinen käytäntö 1700-luvulla. Turun akatemiassa professori Henrik Gabriel Porthan luennoi pedagogiikkaa 1780-luvulla kotiopettajiksi aikoville opiskelijoille. Porthan oli itsekin toiminut tässä tehtävässä. Käytäntö jatkui autonomian aikana. Helsingin yliopiston kirjoihin otettiin lukuvuosina 1833-1836 uusia ylioppilaita 278, joista yksityisopetusta saaneita oli 192 eli 69.1 % prosenttia. Seuraavalla kolmivuotiskaudella yksityisopetuksen kautta tulleiden määrä oli 165 eli : 57.3 prosenttia.²²

Miten laajaa kotiopetus oli 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa, on vaikea sanoa. On kuitenkin ilmeistä, että myös tämä käytäntö jatkui. Siinä onkin yksi kouluhistorian "valkoisista alueista", joka kaipaakin tutkimusta.

Nootit:

1. Julistus (12) 11.5.1866.
2. ks. Juva 1950.
3. Koukkunen 1980, 125-133.
4. Kirkkolaki 6.12.1869. Heikkilä 1985, 25.
5. Nurmi 1988, 180-181.
6. Suomen Tilastollinen vuosikirja 1936, 206-207.
7. Kuikka 1973, 231-234, 250-253.
8. Kilpi 1987, 390-394.
9. Kirkkolaki 6.12.1869 §45. Kilpi 1987, 400-405.
10. Kilpi 1987, 400-405.
11. Kuikka 1973, 243-250.
12. Kilpi 1987, 400-410.
13. Asetus 24.5.1898. Kilpi 1987, 400-410.
14. Suomen Tilastollinen vuosikirja 1936, 206-207.
15. Kemppinen 1969, 7-18.
16. Asetus 5.3.1887. Melin 1980, 112.
17. Melin 1980, 113.
18. ibid.
19. Alamainen kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuonna 1905-1910, s.144-146.
20. Kiuasmaa 1980, 52-54.
21. Suomen Tilastollinen vuosikirja 1922, 199.
22. Hanho 1955, 28.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Alamainen kertomus Suomen kansakoulutoimen kehityksestä lukuvuonna 1905-1910. Suomen Virallinen Tilasto X. Helsinki 1912.

Asetus 24.5.1898

Hanho J.T. 1955, Suomen oppikoululaitoksen historia II. Porvoo.
Heikkilä Markku 1985, Kielitaistelusta sortovuosiin 1869-1917.
Opetusministeriön historia III. Helsinki.

Julistus (12) 11.5.1866.

Juva Mikko 1950, Maamme sivistyneistö uskonnollisen vapaamielisyyden murroksessa 1848-1869. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 51. Forssa.

Kemppinen Iivar 1969, Sortavalan seminaarin historia. Helsinki.
Kilpi Esko 1987, Kirkon antama alkuopetus Turun hiippakunnassa
1866-1921. Suomen Kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 141.
Helsinki.

Kirkkolaki 6.12.1869.

Kiuasmaa Kyösti 1980, Oppikoulu 1880-1980. Helsinki.

Koukkunen Heikki 1980, Uudenkaupungin rauhasta nykypäiviin.

Teoksessa Ortodoksinen kirkko. Lieto.

Kuikka Marrit T. 1973, Uskonnonopetus Suomen kansakoulunopetta-
jaseminaareissa vuosina 1863-1895. Helsingin yliopiston käytän-
nöllisen teologian laitos. Uskonnonpedagogiikan julkaisuja A 5/
1973. Helsinki.

Melin Vuokko 1980, Alkuopetus Suomen maaseudulla ennen oppivel-
vollisuuslakia 1866-1921. II Alkuopetuksen liittäminen kunnal-
liseen oppivelvollisuuteen. Acta Universitatis Tamperensis
Ser. A. Vol. 117. Tampere.

Nurmi Veli 1988, Uno Cygnaeus, Suomalainen koulumies ja kasvat-
taja. Helsinki.

Suomen Tilastollinen vuosikirja 1922. Helsinki.

Suomen Tilastollinen vuosikirja 1936. Helsinki.